

MANASTIRLI İSMAİL HAKKI'NIN (1330/1912) FUSÛLU'T-TEYSÎR FÎ USÛLÎ'T-Tefsîr ADLI ESERİNİN BİLGİNİN BÜTÜNLÜĞÜ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE MANUSCRIPT NAMED FUSÛLU'T-TEYSÎR FÎ USÛLÎ'T-TAFSÎR ABOUT THE METHODOLOGY OF TAFSİR BELONGS TO MANASTIRLI ISMAIL HAKKI (1330/1912) WITHIN THE FRAMEWORK OF THE TOTALITY OF KNOWLEDGE

Hasan YÜCEL*

Öz

Bu çalışma, Osmanlı'nın son döneminde yaşayan çok yönlü alimlerden biri olan balkan kökenli Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin (1330/1912) tefsir usûlüne dair kaleme aldığı ve bir dönem Mekteb-i Mülkiye'de ders kitabı olarak okuttuğu *Fusûlu't-Teysîr fi Usûlî't-Tefsîr* adlı eserini bilginin bütünlüğü çerçevesinde değerlendirmeyi, eseri günümüz insanına tanıtmayı, dönemim tefsir usulü öğretim sisteminin bugünün ilahiyat fakültelerindeki tefsir usulü öğretimi ile mukayesisini hedeflemektedir. Ayrıca girişte Osmanlı tefsir alimlerinden balkan kökenli olanlar hakkında da kısa bir bilgilendirmeyi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Manastırlı, Tefsir Usulü, Balkan.

Abstract

The aim of this course is to introduce one of the multi-faceted scholars living in the last period of Ottoman Empire Ismail Hakkı Efendi (1330/1912), who is of balkan origin, and to introduce his manuscript book called *Fusûlu't-Teysîr fi Usûlî't-Tefsîr* which has been teaching as a textbook in Mekteb-i Mülkiye for a period of time. to the modern human. Then to evaluate the this book within the framework of the totality of knowledge, and to compare the teaching system of methodology of tafsir at that period with the teaching system of methodology of tafsir at today's theology faculties. In addition, the introduction also includes a brief information about the tafsir scholars originated from Balkan area at the the Ottoman period.

Keywords: Ottoman, Manastırlı, Methodology of Tafsir, Balkan.

GİRİŞ

Osmanlı devleti, altı asır boyunca dünyada insanlığa pek çok alanda hizmet etmiş ve yön vermiştir. Osmanlı coğrafyasında diğer bilim dallarında olduğu gibi islâmî ilimler alanında da bir çok alim yetişmiştir. Dedelerimiz olan bu alimlerden bizlere binlerce eser yazma ve matbu halde miras kalmıştır. Ancak günümüzde bizlerin bu mirasa yeterince sahip çıktığımız söylenemez. Zira Süleymaniye Kütüphanesi gibi çeşitli yerlerde mirasımız olan bu eserler maalesef kendilerini okuyup gün yüzüne çıkartacak meraklı ve heyecanlı araştırmacıları beklemektedir. (Osmanlı döneminde üretilen el yazması ve matbu eserlere dair bibliyografik bilgi sunan bazı cumhuriyet dönemi çalışmaları için bkz.: Demir, Ziya (2007). *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan XII/XVI. Asrın Sonuna Kadar*. İstanbul: Ensar Neşriyat; Doğan, İshak (2011). *Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: İz Yayıncılık; Öztürk, Mustafa (2012). *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları).

Son zamanlarda genelde islâmî ilimlerde özelde ise tefsir alanında bazı genç araştırmacıların, ilgilerini söz konusu yazma ve matbu eserlere yönlendirmiş olmaları sevindirici bir durumdur. Ne var ki bu yönelimler ihtiyaç duyulduğu seviyeye henüz ulaşmış değildir. Biz de bu ihtiyacı bir nebze de olsa giderebilmek için elimizden geleni sunmak ve ecdadımızın mirasına sahip çıkmak adına Osmanlı'nın son dönemdeki çok yönlü alimlerden biri olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin (1330/1912) tefsir usûlüne dair kaleme aldığı ve bir dönem Mekteb-i Mülkiye'de ders kitabı olarak okuttuğu *Fusûlu't-Teysîr fi Usûlî't-Tefsîr* adlı eserini incelemeyi ve günümüz insanına ulaştırmayı hedeflemiş bulunmaktayız.

Çalışmaya öncelikle Osmanlı tefsir alimlerinden balkan kökenli olanlar (sadece balkan ülkelerinde yaşayan ve tedriste bulunan değil, Osmanlı coğrafyasının herhangi bir yerinde yaşayan ve hizmet eden balkan kökenli tefsir alimleri) hakkında kısa bir bilgi vererek başlamayı istiyoruz.

Tefsir alanında eser telif eden balkan kökenli osmanlı alimleri tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: Nüreddinzâde (981/1574), Vardârî (Hafız Mahmud) (1045/1635), Abdullah Bosnevî (1054/1644), Vardârî Şeyhzade Muhammed Efendi (1057/1647), İsmail Hakkı Bursevî (1138/1725), İbrâhim b. Hasan el-

* Dr. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir, yucelh@ankara.edu.tr

İşkodravî (1260/1854), Abdulkerim Vardârî (1300/1882), Giritli Sırrı Paşa (1313/1895), Manastırlı İsmail Hakkı Efendi (1330/1912) Debrelî Vildân Fâik (1344/1925), Yûsuf b. Muhammed eş-Şumnî (?). (Bu alimlerle ilgili detaylı bilgilere ulaşmak için bkz.: Dağtaşoğlu, Ahmet Emre vd. (2014). *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar* (Bildiri Kitabı: Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı 07-09 Mayıs 2014: 2014: Edirne), İstanbul: Ensar Neşriyat).

Bu alimlerden kimi tam tefsir, kimi sure tefsiri yazmışken kimi de tefsir usulüne dair eser kaleme almıştır. Genel olarak osmanlı döneminde tefsir usulüne dair eser üretiminin azlığının, balkan kökenli alimler için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu eserler içinde Manastırlı İsmail Hakkı'nın osmanlıca kaleme aldığı *Fusûlu't-Tefsîr fi Usûli't-Tefsîr* adlı eseri zikredilebilir. Bu eser, Daru'l-Funûn mektebi 1. sınıf öğrencileri için hazırlanmış bir ders kitabıdır. (Eserin zahriyyesinde bu "Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Birinci Sınıfına Mahsûs Usûl-i Tefsîr Defteridir." cümlesiyle açıkça yazılmıştır. Bkz: Manastırlı, 1901, 1-a.) Sadece tek nüshasını tespit edebildiğimiz ve yazma olarak bulunan 34 varaklık bu eser, özellikle Kur'an ilimlerinden tefsire direk etki edebilecek konuları içermektedir. Bu yönüyle eserin bilginin bütünlüğü fikrine bir örnek teşkil ettiğini düşünüyoruz. Burada bilginin bütünlüğünden kastımız, temel islam bilimlerinin birbirinden apayrı ilimler olmayıp, sürekli ve zorunlu bir ilişki içerisinde buldukları düşüncesidir. Bu durum müellifin aynı okul için ders kitabı olarak hazırladığı fıkıh usulü eseri incelendiğinde açıkça görülebilecektir. Muhtemelen aynı okulda birbirini tamamlayacağı düşüncesiyle okutulan bu iki eser, Fıkıh usulü ile tefsir usulünü birbirinden ayırt edecek ve aynı zamanda usul açısından birbirini tamamlayacak şekilde hazırlanmıştır. Örneğin temelde fıkıh usulü konularından olan, ancak tefsir usulü eserlerinde de yer bulan lafızlar konusu, müellif tarafından sadece fıkıh usulüne dair yazdığı eserde yer almaktadır. Bu da özelde Manastırlı İsmail Hakkı'nın, genelde de o dönem alimlerinin zihninde islami ilimlerin bir bütün olarak (biri diğerini tamamlayan ya da biri diğerine veri üreten ilimler olarak) algılandığını gösterebilir.

Çalışmamızda ilk olarak Manastırlı İsmail Hakkı'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilecektir. Bu çerçevede İsmail Hakkı Efendi'nin yetişme çağı, hocaları, görev yerleri, yetiştirdiği kişiler ve bıraktığı eserlere dair bir takım özet mahiyetinde notlar sunulacaktır. Ardından eserle ilgili incelemeler sonucunda ulaşılan görüşler bilginin bütünlüğü çerçevesinde analiz edilerek değerlendirme ve sonuç başlığı altında ulaşılan görüş ve neticeler dile getirilecek ve Osmanlı ilim hayatını araştırmaya yönelik bir takım önerilerde bulunulacaktır.

1. Manastırlı İsmail Hakkı (1262/1846-1330/1912) - Hayatı ve Eserleri

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi Sancakdârzâde diye tanınan aslen Konyalı bir aileye mensuptur. Şu an Makedonya'nın bir şehri olan Manastır'da 1261/1846 yılında dünyaya gelmiştir. Manastır'da başladığı öğrenimini İstanbul'da tamamlayan İsmail Hakkı'nın Arapça hocası Mustafa Şevket Efendi (1292/1875)'dir. Ayrıca huzur dersleri mukarrirlerinden olan Tikveşli Yûsuf Ziyâeddin Efendi (?)'den islâmî ilimler alanında eğitim almış ve onun icazet verdiği kimselerden olmuştur (Bursalı, 2009, II, 251; Öztürk, 2012, 156-159).

Öğrenimini tamamladıktan sonra görev hayatına başlayan İsmail Hakkı Efendi, Ayasofya, Süleymâniye, Sultan Ahmed, Dolmabahçe Vâlide Sultan gibi birçok câmiide vaaz vermiştir. Kendisinin aldığı görevler ve görev yerleri Tablo-1'de gösterilmiştir (Yavuz, 2003, XXVII, 563-564).

Tablo 1: Manastırlı İsmail Hakkı'nın Yürüttüğü Görevler

Çalıştığı Kurum	Görevi	Şehir
1. Ayasofya Câmii	Kürsü Şeyhliği Ayasofya Şeyhliği	İstanbul
2. Fatih Câmii	Kürsü Müderridliği	İstanbul
3. Eyüp Askerî Rüşdiyesi	Arapça Muallimliği	İstanbul
4. Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun	Akâid Muallimliği	İstanbul
5. Askerî Tıbbiye	Akâid Muallimliği	İstanbul
6. Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne	Tefsir-Hadis-Kelam Müderrisliği	İstanbul
7. Dâru'l-Funûn	Usûl-i Fıkıh ve Tefsir Müderrisliği	İstanbul
8. Meclis-i Âyân	Meclis-i Âyân Üyeliği	İstanbul

İsmail Hakkı, Meclis-i Âyân Üyeliği görevini sürdürürken Sultan Reşad (1336/1918)'la birlikte Rumeli seyahatine çıkmıştır. Arapça, Farsça ve Bulgarca bilen, yüksek bir ilmî seviyeye sahip olan müellif 1330/1912 yılında vefat etmiştir. Kabri Fatih Câmii hazîresinde bulunmaktadır (Bursalı, 2009, II, 251).

İsmail Hakkı Efendi'nin oğlu Âsım Arar (?), Atatürk (1357/1938)'ün özel doktorluğunu, torunu İsmail Hakkı Arar (1413/1993) ise Devlet, Adalet ve Millî Eğitim bakanlıkları görevlerini yapmışlardır (Yavuz, 2003, XXVII, 563-564).

Batılılaşma sürecinin hız kazandığı bir dönemde yaşayan İsmail Hakkı Efendi, İslam diniyle ilgili batılı yazarlarca öne sürülen iddiaları ve yapılan itirazları cevaplandırmaya çalışmıştır. İtikadda mâturîdî olan müellifin, nikâh, talâk, tesettür konularını ve kıyas, hadd cezaları gibi amelî hükümleri savunduğu bilinmektedir.

İsmail Hakkı Efendi'nin eserleri şunlardır: (Yavuz, 2003, XXVII, 564; Özürc, 2012, 156-159).

1. *Fusûlu't-Teysîr fi Usûli't-Tefsîr*
2. *Fâtihâ-i Şerîfe Tefsiri*
3. *Tefsîr-i Sûre-i Yâ Sîn*
4. *Usûl-i Fikh*
5. *Telhûsu'l-Kelâm fi Berâhîni Akâidi'l-İslâm*
6. *Ahkâm-ı Şehr-i Sıyâm*
7. *Vesâilu'l-Felâh fi Mesâili'n-Nikâh*
8. *Kitâbu'l-Vesâyâ ve'l-Ferâiz*
9. *Hal ve Hakikat* (İslamiyet aleyhinde Reinhart Pieter Anne Dozy'nin (1300/1883) kaleme aldığı ve Abdullah Cevdet'in *Târîh-i İslâmiyet* adıyla Türkçe'ye çevirdiği esere reddiye olarak yazılmıştır.)
10. *Mevâhibu'r-Rahmân fi Menâkibi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*
11. *Metâlib-i İrfâniyye ve İzâhây-ı Nûniyye*
12. *Er-Risâletu'l-Hamûdiyye Tercümesi (Beyyînât-ı Ahmedîyye)*
13. *Mevâ'idu'l-İn'âm fi Akâidi'l-İslâm*
14. *Mevâiz*
15. *Şerhu's-Sadr bi Fedâ'ili Leyleti'l-Kadr*
16. *Hâce-i Lisân-i Osmânî*
17. *Kosova Sahrası Mevzâsı*
18. *Mebâdî-i Fârisî*
19. *Fuyûzâtü'l-Meliki'l-Allâm fi Kerâmeti Abdisselâm (Tercüme)*
20. *Şerhu Mi'yâri'l-Adâle*

Ayrıca *Sirât-ı Mustekîm* dergisinin çeşitli sayılarında, muhtelif ayetlerin tefsirinin yer aldığı makaleleri de bulunmaktadır.

2. Eserin Tanıtımı

Fusûlu't-Teysîr fi Usûli't-Tefsîr adlı bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Bölümü 447. numarada kayıtlıdır. Dışı kırmızı miklebsiz meşin ile kaplıdır. 34 varaktan oluşan eserin nohudi renkli sayfaları 12 satır şeklinde düzenlenmiştir. Sayfalar cetvelsizdir. Kenarlarında haşiye ya da ta'lika bulunmamaktadır. Rika hattı ile kaleme alınmıştır.

Eserin 1-a yüzüne eserin adı, bir derste okutulmak için yazıldığı, hangi yıllarda okutulduğu ve müellifin ismi not edilmiştir. Buna göre *Fusûlu't-Teysîr fi Usûli't-Tefsîr* adlı bu eser Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne birinci sınıfına ait tefsir usulü ders kitabıdır. 1317-1318 tarihleri arasında okutulmuştur. Dersin muallimi ve eserin müellifi Mekteb-i Mülkiye ve Dâru'l-Funûn-i Şâhâne ilm-i kelâm ve tefsir ve hadis muallimi Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'dir.

İncelenen bu eser, müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren Bursalı Mehmed Tâhir (1344/1925)'in Osmanlı Müellifleri, Şekâik-i Nûmaniyye ve Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi gibi daha önceki kaynaklarda yer almamaktadır. Sadece son dönemlerde kaleme alınan Osmanlı Tefsir Mirası başlıklı Mustafa Öztürk'ün bibliyografik çalışmasında eserin tanıtımına dair bir takım bilgilere ulaşabildiğimizi ifade etmek istiyoruz.

Eserin başlangıç cümleleri şunlardır: (Manastırlı, 1901, 1-b.)

باسم الله الرحمن الرحيم

علم تفسیر: بر طاقم اصول و تعریفاتی حاویدرکه بو واسطه ایله کلام الله معانی شریفسی بلینه رک سعادت حقیقیه احراز اولنر.

Eserin bitiş cümleleri ise şunlardır: (Manastırlı, 1901, 34-a.)

برینجی آیت : فاستجاب لهم بهم ان لا اضیع عمل عامل منکم من ذکر او اننی

ایکنجی آیت : ان المسلمین والمسلمات والمؤمنین والمؤمنات

آیت اول سورة آل عمران آخرنده وثانیه سورة أحرزیده در.

3. Değerlendirme, Öneriler ve Sonuç

3.1. Değerlendirme

Müellifin Eserdeki Usûlü ve Uslûbu:

Müellif eserinde büyük ölçüde Suyûtî'yi örnek almıştır. Kaleme aldığı bu eser adeta *el-İtkân*'ın bu konulara dair bahislerinin bir özeti niteliğindedir. Zaten müellifin Suyûtî'den yaptığı alıntılarının çokluğu bunu ortaya koymaktadır. (Örnekler için bkz: Manastırlı, 1901, 4-a, 5-a, 6-b, 18-a). Müellifin bazı konuların

detaylarına yer vermeyip bunları *el-İtkân'* da bulabileceğimizi dile getirerek okuru o esere yönlendirmesi de bu duruma dair bir diğer önemli delil olarak görülebilir. (İlgili ifade için bkz: Manastırlı, 1901, 6-b). Ayrıca müellif Suyûtî'ye verdiği değeri kendisi de şu ifadeleriyle dile getirmiştir:

“Esbâb-ı nuzûl-i Kur’ân sahasında müstakil kitâblar oluben sonra cümleyi câmi ve âyet nâfi olmak üzere Celâluddîn Suyûtî te’lif itmiştir. [Celâl merhumun eser-i mezkûru “*Lubâbu’n-Nukûl fî Esbâbi’n-Nuzûl*” ismiyle mersûm ve matbûdur.]” (Manastırlı, 1901, 20-a).

Müellif, yaptığı her alıntıyı kimden aldığını söyleyerek açıklamıştır. Taberî’ye çokça başvurduğu, neredeyse iki sayfada bir isminin geçmesinden anlaşılmaktadır.

Müellif, sahâbe olsun tâbiîn olsun kimden söz edecekse -hatta kendinden önceki bütün alimleri zikrederken bile- isimlerini saygı ve dua ifadeleriyle beraber yazmıştır. Hazret-i Rasûl-i Ekrem (Manastırlı, 1901, 11-b, 13-a), Cenâb-ı Sıddîka Hazretleri (Hazreti Âişe) (Manastırlı, 1901, 7-a, 10-a), İbn Abbâs Hazretleri (Manastırlı, 1901, 18-a), İbn Cerîr merhûm (Manastırlı, 1901, 18-a), Celâluddîn Suyûtî rahimehû (Manastırlı, 1901, 4-a), İmâm Fahr Râzî (Manastırlı, 1901, 24-b) gibi.

Müellif gerektiği takdirde tâbiîn sözünü eleştirebilmektedir. Örneğin bir sûrenin mekkî ya da medenî olduğunun nasıl anlaşılacağını ele alırken tabiînin büyüklerinden ‘Hangi sûrede *يا ايها الذين آمنوا* bulunursa medeniyeye ve *يا ايها الناس* ve *يا بني آدم* bulunursa mekkiyedir.’ (Manastırlı, 1901, 4-b) ifadelerini naklettikten sonra bu görüşü nakzedecek şu cümleleri kuruyor:

“Fakat bu alâmet mistâr da degildir. Çünkü Bakara’da iki aded *يا ايها الناس* vardır. Sûre-i Nisâ’ dahî *يا ايها الناس* ile başlar. Halbûki bu sûrelerin ikisi de bi’l-ittifâk medeniyedir. Kezâlik bazı suver-i mekkiyede *يا ايها الذين آمنوا* bulunur.” (Manastırlı, 1901, 4-b).

Görüldüğü üzere bu sözleriyle müellif Kur’ân’dan bazı örnekler/deliller getirerek tâbiîn sözünü ilmi gerekçelerle eleştirebilmekte, kendi görüşünü onların görüşüne tercih edebilmektedir.

Eserde müellifin zaman zaman dilsel analizler yaptığı da tespit edilmiştir. Örneğin Hz. Âişe’den nakledilen bir hadiste yer alan *يتحنن* fiilini şu sözleriyle analiz etmiştir:

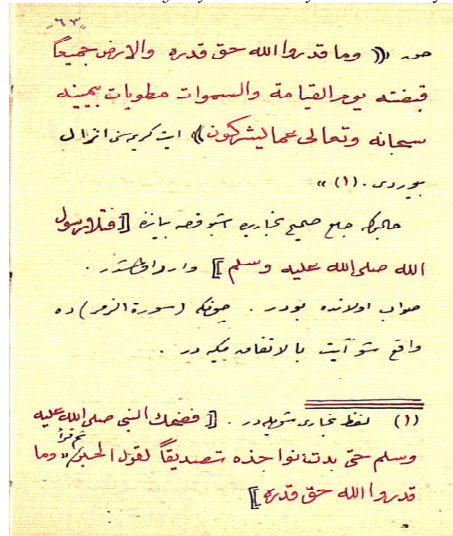
“*يتحنن* - yetehannesu) (يتحنن - yetehannefu ile tefsir olunabilir. Nasilki *Sîret-i İbn-i Hişâm*’da böylece vâki olmuştur.

[*ث* ile *ف* nin yek digere tebeddülü kelâm-ı arabda çokdur. Nasilki (اجداث - ecdâs) kelimesi de (اجداف - ecdâf)a murâdif ad olunub ve Sûre-i Yâ Sîn’de vâki (فاذا هم من الاجداث الى رحمهم ينسلون) kavli-şerifinde *فأ* ile *اجداف - ecdâf* kırâet idenler bulunur.” (Manastırlı, 1901, 14-a, 14-b).

Burada müellifin hem dilbilgisi hem de kıraat farklılıklarına dayanarak değerlendirmede bulunduğunu görebilmekteyiz.

Ayrıca müellif her sayfaya günümüz tekniğine uygun şekilde sayfa numarası vermiş ve yer yer günümüz dipnot tutma yöntemine benzer biçimde sayfanın altına dipnotlar koymuştur. (Manastırlı, 1901, 32-b, 33-b). Eserden alınan aşağıdaki kesitte (eserin 32-b sayfası) bu iki durumu gösteren bir örnek yer almaktadır.

Şekil-1: *Fusûlu’t-Tefsîr fî Usûli’t-Tefsîr*’in 32-b sayfası.

Son olarak müellif ele aldığı konuları ayetlerden ve hadislerden örneklerle açıklamış ve görüşünü desteklemek için delil olarak yine ayet ve hadisleri göstermiştir. Örneğin müellif Kur'an'dan ilk nâzil olan ayetlerin Alak sûresinin ilk beş ayeti olduğunu dile getirdikten sonra bu görüşünü Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde yer aldığını belirttiği Hz. Âişe'den nakledilen bir hadisle desteklemektedir. (Manastırlı, 1901, 12-a, 12- b).

Eserde Müellifin Kullandığı Kaynaklar:

- Hadis alanında;
- o *Sahîh-i Buhârî*, Buhârî (256/870)
 - o *Sahîh-i Müslim*, Müslim (261/875)
 - o *Şerhu'n-Nevevî ale'l-Muslim*, İmâm Nevevî (676/1277)
- Tefsir alanında,
- o *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli Âyi'l Kur'an*, İbn Cerîr et-Taberî (310/923)
 - o *Mefâtihu'l-Gayb*, Fahrüddîn er-Râzî (606/1209)
 - o *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beydâvî (685/1286)
- Tefsir Usûlü alanında,
- o *Esbâbu'n-Nuzûl*, İmâm Vâhidî (468/1076)
 - o *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Celâluddîn Suyûtî (911/1505)
 - o *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, Celâluddîn Suyûtî (911/1505)
- Tarih alanında;
- o *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, İbn-i Hişâm (213/828).

Eserin İçeriği:

Eser giriş diyebileceğimiz birkaç kavram tanımı ile başlayıp gelişme denilebilecek iki bâbdan ve sonuç yerine geçebilecek bir tenbîhâtan oluşmaktadır. Birinci bâbda 9, ikinci bâbda ise 5 asıl bulunmaktadır.

Esere tefsir ilmi, kudsî hadisler, sûre, âyet, fâsıla ve en kısa sûre. kavramlarının tanımları verilerek başlanmıştır. Gelişme ve sonuç kısımlarında ise şu konular ele alınmıştır:

Birinci Bâb - Asıllar:

1. Sûre ve âyetler arasında üstünlük olduğuna dâir.
Allah'ın yüceliğini ifade eden ayetler diğerlerinden efdaldir.
2. Mekkî ve medenîye dâir.
 - a. Medenî sûreler
 - b. Hakkında ihtilaf edilen sûreler
 - c. Mekkî sûreler
3. Mekkî sûrelerde medenî, medenî sûrelerde mekkî ayetler olduğuna dâir
 - a. Fevâ'id
 - 1) Bazı tâbiîn büyüklerine göre **Ey imân edenler** ibâresi bulunan sûre medenî, **Ey insanlar** bulunan sûre mekkîdir. Ancak bu kesin bir işaret değildir.
 - 2) Geçmiş milletler hakkında bilgi veren sûreler çoğunlukla mekkî, hükümleri içeren sûreler ise medenîdir. Ayrıca secde ayetini içeren sûrelerde -Ra'd ve Hacc'da ihtilâf olmasına rağmen- mekkîdir.
 - 3) Mekkî ve medenîyi bilmenin yolları
 - b. Tenbîh
Mekke'de inen medenî ayetler olduğu gibi Medîne'de inen mekkî ayetler de vardır. Hicret esnasında nâzil olanlar da medenî sayılır.
4. Hadarî ve Seferîye dâir
5. Leylî ve Nehârîye dâir
6. Kur'an'ın tamamı yaúaúa hâlinde vahy edilmiştir. Bazı selef âlimleri de sadece Kevser sûresinin uykuda nâzil olduğunu söylemişlerdir.
 - a. Tenbîh
Yatak üzerinde iken vahy gelmesi, uyúuda vahyin geldiğine delil olamaz.
7. Semavî âyetlere dâir
8. Kur'an'dan ilk nâzil olan vahye-âyetlere dâir
9. Kur'an'dan son nâzil olan âyete dâir

İkinci Bâb - Esbâb-ı Nuzûle dâir.

Esbâb-ı nuzûlün tanımı, bu alanda yazılan ilk eser ve son eserin ismi.

10. Sebeb-i nuzûlü bilmenin faydaları örnekler verilerek açıklanmıştır – en önemlisi Kur’ân’ın anlamını anlamaktır.
11. Sebebin husûsîliği hükmün umûmîliğine engel değildir.
 - a. Tenbîh 1
Bu kuralı destekleyen bir örnek
 - b. Tenbîh 2
Bu kuraldan istîâna’ edilen bir örnek
12. Esbâb-ı nuzûlü bilmenin yolu-şartı.
 - a. Tenbîh 1
Sebeb ifade etmede nass olan Sahâbî sözleri
Sebeb ifade etmede nass olmayan ve tefsîre ihtiyacı olan sahâbî sözleri
 - 1) Birinci tür sebep-i nuzûl rivâyetleri
 - 2) İkinci tür sebep-i nuzûl rivâyetleri
 - b. Tenbîh 2
Sebeb olan olaydan sonra âyetin inmiş olması bu olayı sebep-i nuzûl yapar.
13. Birkaç rivâyetten birinin sebep-i nuzûl olarak tercih edilmesine dâir
14. Birkaç sebebin/ rivâyetin birlikte sebep-i nuzûl olmasına dâir

Tenbîhât

Yukarıda görüldüğü üzere eserin içeriği Suyûtî’nin *el-İtkân* adlı eserinin bir özeti niteliğindedir. Kanaatimizce bu durum eserin muhatapları olan birinci sınıf öğrencilerinin, tefsir ve tefsir usûlüne hatta diğer bilimlere dair bilgilerinin seviyesine göre bir ders kitabı olarak hazırlanmasından kaynaklanmıştır.

Eserin İçeriğinin İlahiyat Fakülteleri’ndeki Tefsir Usûlü Ders İçeriği ile Mukayesesi:

1317-1318 eğitim-öğretim yılında ders kitabı olarak okutulan bu eseri incelerken, günümüzdeki tefsir usûlü dersi ile ortak noktaları olup olmadığını merak ettik. Bu nedenle eserin içeriğine dair verilen bu bilgileri bir de günümüz ilahiyat fakülteleri birinci sınıfında okutulan tefsir usûlü ders içeriği ile mukayese etmek istiyoruz. Zira böylece o dönem tefsir usûlü eğitimi ile günümüz tefsir usûlü eğitimi arasında ne gibi farklılıklar ya da benzerlikler olduğu gözlemlenebilir. Esasen bu mukayese, o dönemde eğitim süresi boyunca okutulan tefsir derslerinin hepsinin içerikleri tespit edildikten sonra günümüz ilahiyat eğitimi boyunca okutulan tefsir derslerinin hepsinin içerikleri ile yapıldığında daha verimli ve daha bilimsel sonuçlar ortaya koyacaktır. Ancak biz şu anda öngördüğümüz bu çalışmaya bir örnek oluşturması amacıyla sadece elimizdeki eserin günümüzle mukayeselerini yapmak istiyoruz.

İlk olarak ilahiyat fakültesi birinci sınıf tefsir usûlü ders içeriğini verelim:

İlahiyat fakültelerinde bu ders genellikle tefsir tarihi ve usûlü adı ile verilmektedir. Bu derste dönemin ilk yarısında aşağıda yer alan usûl konuları ele alınmaktadır:

- o Tefsir Usûlü ve Ulûm-i Kur’ân Kaynakları
 - o Esbâb-ı Nuzûl; Mekki-Medenî; Nâsîh-Mensûh
 - o Lafızlar: Tefsîr-Te’vîl; Mantûk-Mefhûm; Zâhir-Bâtın; Muhkem-Müteşâbih; Mücmel-Mübeyyen; Umûm-Husûs
 - o Mübhemât-ı Kur’ân; Garîb-i Kur’ân, Müfredât-ı Kur’ân; Vücûh-Nazâir
 - o İcâz-ı Kur’ân; Tenâsüb; Kıssalar
 - o Kur’ân Yorumu ve Semantik; Kur’ân Yorumu ve Hermeneutik; Kur’ân ve Tarihsellik Sorunu
- Yukarıda takdim edilen iki içerik karşılaştırıldığında şu sonuçlara varılabilmektedir:
- o Mekteb-i Mülkiye’de okutulan tefsir usûlü dersi, sadece tefsir ilmine ait denilebilecek bir takım özel kavramların izahı ile başlamakta, konu ile ilgili temel kaynakları zikretmekte ve direk ayetlerin nerede, ne zaman ve ne şekilde indiği üzerinde durmaktadır. Daha sonra tefsirin en temel konularından biri olan esbâb-ı nuzûl ile ilgili meselelere değinmektedir.
 - o İlahiyat fakültelerinde okutulan derste de Mekteb-i Mülkiye’de olduğu gibi alana dair özel kavramların tanıtımı ile usûle giriş yapılmaktadır. Sonra ayetlerin iniş zamanları, iniş mekanları ve esbâb-ı nuzûl ile ilgili bilgiler verilmektedir ki bu da mekteb-i mülkiye ile örtüşmektedir.
 - o Mekteb-i Mülkiye’de okutulan ders içeriği burada sona ererken ilahiyat fakültelerinde okutulan ders usûle lafızlar bahsi ile devam etmektedir.
 - o Mekteb-i Mülkiye’deki ders içeriğinde lafızlar bahsine yer verilmemiş olması iki şekilde açıklanabilir: Birincisi bu dersin devamı niteliğinde diğer sınıflarda bu konulara yer verilecek olması. İkincisi ise zaten fıkıh usûlü dersinde bu bahsin (lafızlar bahsinin) işlenmiş olması. Bu iki seçenektan hangisinin doğru olduğu, kanaatimizce az önce dile getirdiğimiz ve çalışmamızın sonunda yer verilecek öneriler başlığı altında da bir teklif olarak sunacağımız proje sonucunda kesin

olarak söylenebilir. Ancak ikinci seçeneğin doğru olması halinde o dönemdeki ilim anlayışının bilginin bütünlüğüne dayandığı fikri düşünülecektir ki bu durumda fıkıh usûlü dersinde okutulan bir konunun tefsir usûlü dersinde de tekrar okutulmasına gerek duyulmadığı yönünde bir yorum yapılabilecektir. Ancak günümüzde fıkıh usûlü dersinde detaylı bir şekilde ele alınan lafızlar bahsinin tefsir usûlünde yinelenmiş olması düşündürücüdür. Kanaatimizce fıkıh usûlü dersinin ileriki sınıflarda okutulması bunu gerektirmektedir. Ancak bu ders de birinci sınıf itibarıyla okutulmaya başlanırsa bu tekrere gerek kalmayacaktır.

- o İlahiyat fakültelerinde bundan sonra diğer Kur'an ilimleri konuları ve semantik-hermeneutik gibi güncel meseleler de ele alınmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki ilahiyat fakülteleri birinci sınıfında okutulan ders, mekteb-i mülkiye birinci sınıfında okutulan dersten daha kapsamlıdır. Ancak fıkıh usûlüne dair bazı konuların bu ders içeriğinde yer alması yerine tefsir usûlü ile fıkıh usûlü dersinin birlikte okutulması/yürütülmesi zamanı iyi kullanmak adına önemli olduğu kadar, bilginin bütünlüğünü koruyarak disiplinler arası bağa dikkat çekebilmek için de önem arz etmektedir.

3.2. Öneriler

Eserin 1-a sayfasında en üstte 120 rakamı yazılmıştır. Bu sayı kanaatimizce, elimizdeki bu usûl defterinin Mekteb-i Mülkiye'de okutulan ders kitapları serisine ait olduğunu gösteriyor. Yani mülkiyenin 120. sırada kaleme alınan ve kayda geçen 120. kitabı bu eserdir. Bu öngörümüzün doğru olduğunu düşündüğümüzde aklımıza gelen önemli bir çalışma alanı/proje şu olmaktadır: Sayı verilen bu eserler tespit edilerek Mekteb-i Mülkiye kitaplığı oluşturulabilir. Sonra bu projede yer alan her araştırmacı kendi alanına dair eseri transkribe eder, gerekirse sadeleştirir. Örneğin tefsir alanına dair eserler bir araya getirilerek incelenir ve eğitim süresince tefsir adına nelerin öğretildiği tespit edilir. Son olarak da bu bilgiler günümüz tefsir dersleri içerikleriyle mukayese edilerek mevcut farklar ve benzerlikler tespit edilir. Böylece tefsir eğitiminde geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurulmuş olur ve geçmişe göre ne durumda olduğumuza dair farkındalığımız oluşur. Aynı yöntem fıkıh, tarih, felsefe gibi diğer alanlarda da yapılabilir. Ayrıca bu eserler gerekirse sadeleştirilerek okurun dikkatine sunulur ve dileyen herkesin rahatça faydalanmasını sağlayabilir.

Yine elde edilen her ilim dalının verileri bilginin bütünlüğü ışığında değerlendirilerek ilimlerinin birbirleriyle ilişkisi incelenir. Yani dönemin alimlerinin ilimlere bakış açısı, onları bir bütün olarak mı yoksa birbirinden bağımsız alanlar olarak mı gördükleri tespit edilir.

Sonuç

Bu çalışma, Osmanlı'nın son döneminde Dârul-Funûn'da verilen temel islam bilimleri derslerinin, özde tefsir ilminin bilginin bütünlüğü fikri çerçevesinde planlandığını ortaya koymuştur. Ayrıca yukarıda incelenen ve değerlendirilen yazma eserin orijinal özelliklerini günyüzüne çıkararak okuyucuya ulaşmasını sağlamıştır. Bu durum benzer pek çok yazma eserin incelenmeye değer olduğuna dair fikir vermiştir. Öte yandan günümüz ilahiyatlarındaki tefsir usulü eğitimi ile o dönemdeki tefsir usulü eğitiminin bir mukayesesini yapmış ve özellikle bilginin bütünlüğü fikrine önem verilerek içeriklerin düzenlenmesi gerektiği kanaatine ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Bursalı Mehmed Tâhir (1344/1925) (2009). *Osmanlı Müellifleri*. Ankara: Bizim Ankara Büro Basımevi.
- Dağtaoğlu, Ahmet Emre ve Altaytaş, Muhammet (2014). *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar*. (Bildiri Kitabı: Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı 07-09 Mayıs 2014, Edirne). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Demir, Ziya (2007). *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan XII/XVI. Asrın Sonuna Kadar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Doğan, İshak. *Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Manastırlı, İsmail Hakkı (1901). *Fusûlu't-Tefsîr fi Usûli't-Tefsîr*. İstanbul. 12 satır. 34 vr.
- Öztürk, Mustafa. *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Yavuz, Salih Sabri (2003). Manastırlı İsmail Hakkı. *DİA*, c. 27, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 563-564.